

Frans Ruiter: De jacht op de chimère van de literaire canon

'De canon? O jee, dat zijn die afschuwelijke werken die je voor je examen moet lezen.' Op 7 november vond aan de Vrije Universiteit een symposium plaats over de literaire canon. Het was georganiseerd door het Werkverband Empirische Literatuurwetenschap (WEL) waarin empirisch georiënteerde onderzoekers van verschillende letterenfaculteiten zich hebben verenigd. Een interessante groep, vooral omdat men er een bijzondere belangstelling voor het literatuuronderwijs aan de dag legt. Dat bleek uit de in 1990 verschenen bundel *Literatuur in functie* waarin werd gepoogd wetenschappelijk onderzoek af te stemmen op praktische didactische problemen.

Ook het onderwerp van dit symposium – de canon – was boeiend genoeg voor een ieder die in het literatuuronderwijs werkzaam is. In de Verenigde Staten woedt al enige tijd een felle discussie over de invulling of zelfs de wenselijkheid van een literaire canon, waarbij voor- en tegenstanders onverzoenlijk tegenover elkaar zijn komen staan. Leslie Fiedler en Houston Baker bestormden daar al aan het begin van de jaren tachtig het bastion van de canon. In *Opening Up the Canon* stellen zij dat de strekking van veel werken in de traditionele canon racistisch, seksistisch en nationalistisch is. De literaire canon zou een verlengstuk zijn van de conservatieve ideologie van een minderheid en een instrument om allerlei onwelgevalige opvattingen van het 'beschaafde' discours uit te sluiten. Daar moest wat hen betrof snel verandering in komen.

Op dit radicale voorstel tot hervorming van de bestaande canon kon een reactie natuurlijk niet uitblijven. De behoudende partij werd aangevoerd door Allan Bloom. Deze waarschuwde in de *The Closing of the American Mind*

(1987) tegen de 'do-it-yourself'-ideologie die sinds de jaren zestig in het literatuuronderwijs opgang had gemaakt. Volgens hem had juist een multiculturele en dynamische samenleving als de Amerikaanse – waar normen en waarden een grote diversiteit vertonen en ook nog eens aan snelle verandering onderhevig zijn – de behoefte aan een vast repertoire van klassieke meesterwerken. Op die manier was er tenminste nog iets dat als een houvast en toetssteen voor het denken kon dienen. Anders dreigde alles te verzinken in een 'radeloos relativisme' (zoals in ons land de criticus Carel Peeters het wel eens heeft genoemd). De canon als rustpunt in jachtige tijden.

De hele controverse is in Amerika allerminst tot de universiteit beperkt. De politieke druk van sociale en etnische groeperingen binnen het onderwijs is groot, en het feit dat christelijke fundamentalisten als ze de kans krijgen er niet voor terugschrikken tot daadwerkelijke censuur over te gaan, geeft de ernst van de situatie wel aan.

In Nederland gaat het er vooralsnog wat goedertieker aan toe, maar ook hier ontwikkelt zich een vergelijkbare discussie. Over de verplichte literatuurlijst op school heeft intussen iedereen zijn zegje wel gedaan, maar met de toenemende etnische vermenging binnen onze samenleving zal het wel een topic blijven. Een relatief nieuw geluid viel onlangs te beluisteren in de bundel *De canon onder vuur* onder redactie van Ernst van Alphen en Maaike Meijer. In de bijdragen aan deze bundel wordt op zoek gegaan naar de schaduwkanten van canonieke werken uit de Nederlandse literatuur, hetgeen betekent dat naarstig gespeurd wordt naar seksisme, racisme en homofobie. In de literaire kritiek maakte dit nogal wat verontwaardigde reacties los, en ook op het symposium in Amsterdam gingen verschillende sprekers (onder andere Dick Schram en Jozien Moerbeek) op dit boek in.

Dick Schram deed dit niet om de ethische zuiverheid van gekoesterde auteurs te verdedigen, maar omdat zich aan de uitgangspunten van Meijer en Van Alphen bijzonder goed laat demonstreren waar de empirische literatuurwetenschap een zinvolle bijdrage aan de zojuist geschetste canon-discussie kan leveren. Meijer en Van Alphen gaan namelijk uit van tal van zaken die wetenschappelijk nauwelijks

gefundeerd te noemen zijn. Zij veronderstellen bij voorbeeld dat bepaalde werken uit de Nederlandse literatuur een soort vormende invloed op de geest van de lezers uitoefenen (en vervolgens op de historische realiteit). Dit is in feite de rechtvaardiging van hun hele onderneming: om kwalijke maatschappelijke invloeden vanuit de literatuur tegen te gaan, vinden zij tegengif geboden. Maar het is ten eerste de vraag of het handjevol literaire werken dat in deze bundel aan bod komt wel zo intensief gelezen wordt. En uiterst dubieus is of ze zelfs bij intensieve en herhaalde lezing wel zo'n ideologische invloed op de karaktervorming hebben. En voor wie zijn dit eigenlijk belangrijke titels? Zou het niet heel goed kunnen dat er diverse, vaak zeer diffuse canons naast elkaar bestaan, ieder met hun eigen publiek? Op dit soort psychologische en sociologische vragen wil, aldus Dick Schram, de empirische literatuurwetenschap graag een antwoord vinden.

Op deze gedachte werd voortgebordurd door R. Vervliet (Seminarie voor Vergelijkend en Sociologisch Literatuuronderzoek, Rijksuniversiteit Gent). Hij stelde dat de canon-discussie van meet af aan volledig is gepolitiseerd, waardoor zij is verworden tot een belangenstrijd. Dit terwijl er nog volstrekt onvoldoende inzicht bestaat over de mechanismen volgens welke een canon tot stand komt. Het is zelfs onduidelijk of aan het begrip 'canon' wel een fenomeen in de werkelijkheid beantwoordt. Veel canonhervormers en -bestormers menen dat de canon iets inperkends is waarmee van alles (moedwillig) buitengesloten wordt.

Deze opvatting doorstaat een toetsing met de werkelijkheid niet. Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat velen vergeefs gepoogd hebben een bepaalde canon door te drukken. Maar zelfs iemand als Stalin is er niet in geslaagd Dostojevski uit de Russische canon te krijgen. In de praktijk blijkt de canon een tamelijk ongrijpbaar en in hoge mate flexibel fenomeen: geen restrictieve lijst titels, maar een pluriform, historisch gegroeid conglomeraat van teksten. Die principiële openheid van de canon zou idealiter ook in het literatuuronderwijs recht gedaan moeten worden. De leerlingen zouden de competentie moeten verwerven hun eigen, persoonlijke canon samen te stel-

len. Onmisbaar is daarvoor dat zij leren de Nederlandse literatuur in Europees of nog breder perspectief te plaatsen. Binnen de les Nederlands zou dus meer aandacht aan buitenlandse literatuur geschonken moeten worden, aldus Vervliet.

In de volgende lezingen passeerden diverse instituties de revue waarvan verondersteld mag worden dat ze reële invloed uitoefenen op het proces dat uiteindelijk tot canonisatie leidt: de literaire kritiek, de uitgevers, het onderwijs. Het is jammer dat in deze serie een bijdrage over de rol van de bibliotheken ontbrak. Het zou boeiend zijn geweest eens te horen hoe de keuzen voor de titelaanschaf gemaakt worden. Zullen bij bezuinigingen controversiële boeken minder gauw in de collectie worden opgenomen?

Zonder in Adriaan Venema-achtig gemoraliseer te vervallen, hield J. Koldijk (Duits Seminarium, Universiteit van Amsterdam) een relaas over 'ontzettend foute Nederlanders' die tijdens de bezetting de schoolboeken Duits van de nazi's onwelgevallige passages en schrijvers hadden gekuist. Uitgevers en samenstellers hebben soms uit overtuiging, soms vanwege het geldelijke gewin zonder al te veel tegenstribbelen hun medewerking aan de bezetter verleend. Het gevolg was dat tijdens de oorlog een aangepaste literaire canon werd onderwezen. Overigens sympathiseerde van de leraren Duits die van deze boeken gebruik moesten maken, slechts een heel klein aantal ook daadwerkelijk met de nazi-ideologie.

Volgens Jozien Moerbeek (Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur, Rijksuniversiteit Utrecht) zijn tegenwoordig op de canonvorming twee factoren van grote invloed. Zij besprak als eerste verschijnsel de 'taste cultures', die dwars door de sociale klassen heenlopen en die een pluralisering van de eens zo homogene canon tot gevolg hebben. Het tweede verschijnsel is de voortschrijdende popularisering van de cultuur. Dit laatste lijkt op gespannen voet te staan met stabiele (ook de pluriforme) canonvorming: cultuurbeleving verwordt tot vluchtige 'normeloze' consumptie. Cultuurpessimisten worden niet moe op de gevaren hiervan te wijzen. Toch wijzen de

resultaten van empirisch onderzoek eerder in een positieve richting. Met name de laatste decennia hebben een enorme groei van het culturaanbod te zien gegeven en ook zijn de mogelijkheid tot cultuurparticipatie aanzienlijk verbeterd. Het zou aardig zijn als de onheilspropheten van het cultuurverval hun stellingen eens wat meer met empirische gegevens zouden schragen.

Frank de Glas (Vakgroep Literatuurwetenschap, Rijksuniversiteit Utrecht) ging na in hoeverre uitgevers invloed konden uitoefenen op de samenstelling van de canon. Op de beeldvorming rondom hun auteurs hebben de uitgevers – ondanks al hun promotie-activiteiten variërend van wervende flapteksten tot het uitgeven van verzamelde werken – geen doorslaggevende invloed. De macht van de uitgevers ligt vooral in bemoeienissen in de voorwaarden scheppende sfeer: de selectie uit het enorme aanbod van manuscripten en de exploitatie van de uitgegeven titels. Dat neemt niet weg dat de grootste hobbel die een auteur moet nemen op zijn lange en moeizame weg naar de Parnassus van eeuwige meesterwerken er uit bestaat geaccepteerd te worden door een uitgever. Dit maakt de vraag naar de criteria die de uitgevers bij hun selectie hanteren belangrijk. Het economisch criterium speelt een rol (zal deze titel het goed doen?), maar toch nemen literaire uitgevers over het algemeen met een geringe winst genoegen. Is kwaliteit dan het doorslaggevende motief om tot uitgave van een manuscript over te gaan? Ook dat is slechts gedeeltelijk waar. Hoewel een fonds-redacteur naar de kwaliteit zal kijken (maar 'werkelijke' kwaliteit blijkt pas achteraf), spelen overwegingen van heel andere aard een belangrijke rol. Past het boek in het fondsprofiel, heb ik niet al te veel van dit genre in huis, enzovoorts.

Cees van Rees (Vakgroep Marketing en Sociologie van het boek, Katholieke Universiteit Tilburg) stelde de invloed van de literaire kritiek op de canon aan de orde. Overigens meende hij dat het canonbegrip te weinig scherp omlijnd is om wetenschappelijk bruikbaar te zijn. Men verzandt al snel in normatieve discussies en die kunnen niet wetenschappelijk beslist worden, maar alleen op basis van macht.

Het wetenschappelijk onderzoek zou zich moeten richten op het mechanisme van de reputatieverwerving: waarom wordt het ene boek na verloop van tijd belangrijk gevonden en het andere niet? Hoe is dit oordeel tot stand gekomen?

Volgens Van Rees kan de kwaliteit van het literaire werk bij een beantwoording op deze vraag gerust buiten beschouwing gelaten worden. Deze controversiële stelling ontlokte verrassenderwijs geen protesten uit de zaal. Wil een auteur een reputatie verwerven dan zal hij bij een *gerenommeerde* uitgever moeten verschijnen, en ook door een criticus met het nodige gezag besproken moeten worden. Vervolgens moet hij er in zien te slagen voor langere tijd de aandacht van de literaire kritiek op zich gevestigd te houden, hetgeen over het algemeen alleen kan als hij in de gelegenheid gesteld wordt om een oeuvre op te bouwen. Bijna alle gecanoniseerde auteurs hebben dan ook een omvangrijk oeuvre op hun naam staan!

Als laatste voerde de literatuurdidacticus Wam de Moor (Vakgroep Algemene Kunstwetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen) het woord. Volgens De Moor moet een van de centrale doelstellingen van het literatuuronderwijs zijn de leerlingen te leren nadenken over hun leeservaringen. Deze reflexiviteit zou ertoe moeten leiden dat de leerlingen een zekere samenhang in hun leesgewoonten gaan zien, en ze zo tenminste tot mondige literatuurconsumenten maakt. Een van de didactische instrumenten om dit te bereiken is het laten schrijven van een zogenaamde leesautobiografie. Dit is het verslag iemands leescarrière, vanaf zijn vroegste jeugd (meestal het verhaaltjes vertellen voor het slapen gaan) tot heden. Dit soort verslagen blijkt een ware goudmijn aan informatie over leesgedrag, leeservaring en leesmotivatie te bevatten, hetgeen voor De Moor aanleiding was een grootscheeps onderzoek onder scholieren (vwo en havo) en studenten (letteren) op touw te zetten. Aan meer dan vijfhonderd van hen werd gevraagd een leesautobiografie te maken. Om niet al te zeer op het feilbare geheugen aangewezen te zijn werden ze aangemoedigd informatie in te winnen bij familie, vrienden, docenten, bij ouders op de zolder te neuzen naar kinderboeken, enzovoorts.

Merie Heijne & Kees van Oenen: Dyslexie in het hoger onderwijs

Uit de verslagen valt van alles te destilleren en ook ontstaat een heel aardig beeld van wat er door de jeugd feitelijk gelezen wordt. Verderend is dat de belangrijkste 'lees'-motivatie voor de allerkleinsten blijkt te zijn het in een geborgen omgeving, gezellig samen naar plaatjes kijken. Op de lagere school ontwikkelt zich bij veel kinderen een ware leeswoede, veelal ingeluid door een lidmaatschap van de openbare bibliotheek: in de leestop-10 in deze periode bevinden zich allemaal serieboeken. Althans bij de onderzochte studenten, bij de wat jongere scholieren bleken zich enige individuele titels genesteld te hebben. Volgens De Moor een succes voor de 'betere' kinderliteratuur. Dramatisch is de daling in leesplezier die zelfs bij de meest fanatieke lezertjes op de middelbare school optreedt: een beschamend resultaat voor de literatuurdidactici. De door de 'autobiografen' in deze periode gelezen titels kenden we ook al uit de *Diepzee*-onderzoeken naar de leeslijsten. Van een lezen buiten de lijst om is zoals te verwachten geen sprake meer.

De verschillende sprekers slaagden er goed in normatieve stellingnames over de inhoud van de canon te vermijden. De opzet was om te laten zien welke factoren er, in een complex samenspel, uiteindelijk toe leidden dat sommige literaire werken tot de canon gaan behoren, andere zich met de kwalificatie 'literair' tevreden moeten stellen, en verreweg het meeste in de vergetelheid raakt. Voor wie het allemaal nog eens na wil lezen: de bijdragen aan dit symposium zullen volgend jaar verschijnen in het literatuurwetenschappelijke tijdschrift *Spiegel der Letteren*.

Literatuur

- Alphen, E. van, & M. Meijer (red.), *De canon onder vuur: Nederlandse literatuur tegendraads lezen*. Amsterdam, Van Gennep, 1991.
- Andringa, E., & D. Schram (red.), *Literatuur in functie: Empirische literatuurwetenschap in didactisch perspectief*. Houten, Bohn Stafleu/Van Loghum, 1990.
- Bloom, A., *The Closing of the American Mind*. New York, Simon and Schuster, 1987.
- Fiedler, L.A., & H.A. Baker (eds.), *English Literature: Opening Up the Canon*. Baltimore & London, Johns Hopkins UP, 1981.

Dyslexie is een redelijk bekend probleem in het basis en voortgezet onderwijs, dit in tegenstelling tot het hoger onderwijs. Universiteiten en hogescholen worden echter in toenemende mate geconfronteerd met dyslectische studenten. Een van de oorzaken hiervoor zou kunnen zijn dat, door de aandacht die in het basis en voortgezet onderwijs aan dyslectische leerlingen gegeven wordt, er meer leerlingen doorstromen naar het hoger onderwijs. Maar voor studenten met dyslexie is op de meeste hogescholen en universiteiten niets tot weinig geregeld. Om in deze situatie enige verbetering te brengen door de onbekendheid met het verschijnsel dyslexie weg te nemen, werd op 8 november in Amsterdam een landelijke themadag 'Dyslexie in het hoger onderwijs' georganiseerd. Hieronder volgt een kort verslag van de lezingen.

Na de opening en het welkomswoord gaf J. Hoeks (ontwikkelingspsycholoog, Universiteit van Amsterdam) kort aan welke theorieën er bestaan over dyslexie en welke volgens hem de juiste is. Mensen met dyslexie hebben problemen met schrijven, spellen en lezen. Deze problemen worden niet veroorzaakt door sociale, emotionele of maatschappelijke omstandigheden. Het is een taalprobleem en heeft bij voorbeeld niets te maken met hand-, oog- of voetvoorkeuren. Het is ook geen visueel of perceptueel probleem. Mensen met dyslexie hebben problemen met taal, bij voorbeeld met het lezen. Met niet-talige symbolen, figuren bij voorbeeld, hebben zij geen enkel probleem. Volgens Hoeks is dyslexie voornamelijk een lexicaal fonologisch probleem. De fonologische verwerking, bij voorbeeld uit afzonder-